

Олександр Луковина

СІМ'Я АНТИЧНИХ ТЕОРІЙ ВІДНОСНОСТІ.

Duncombe, M. (2020). *Ancient Relativity: Plato, Aristotle, Stoics, and Sceptics*. New York: Oxford UP.

1. Значущість вивчення античних теорій відносності

Метью Данкомб¹ пропонує звернути увагу на ключові тези античних філософів, що стосуються їхніх теорій відносності (theories of relativity) (далі – ТВ). Одразу треба визначитися щодо термінології.

Термін *theories of relativity* перекладається як «теорії відносності». Однак «відносність» – багатозначний термін. Зокрема, він може вказувати на прихильність до тези «все є відносним», тобто на *релятивізм*. Наш автор одразу роз'яснює, що детально не обговорює «античне осмислення відносної зміни, або релятивізму [relative change or relativism]» [Duncombe 2020: 2]², резервуючи це як тему для майбутньої праці. Натомість у даній книзі йому йдеться про простіше значення відносності, про відносність як таку, *relativity as such* (варто було б сказати – просто віднесеність чогось до чогось): «Відносність є явище того, що речі відносяться до речей [that things relate to things]. Батьки відносяться до нащадків, сестри – до братів, великі речі – до малих. Ця книга досліджує, як античні філософи – особливо Платон, Аристотель, стоїки і скептики-пірроніки – мислили відносність, як вони аналізували цей феномен, а також ту роль, яку їхній аналіз відіграв у їхній ширшій філософській думці» (р. 1). Автор, певна річ, визнає розбіжності між поглядами зазначених античних філософів на відносність, але ці погляди постають як «близькоспоріднені члени сім'ї [members of a close family]» (р. 2).

Також Данкомб розрізняє сторони відношення і саме відношення. На прикладі такого «відносного стану справ [relational state of affairs]», як «Ахілл швидший за Гектора», наш автор показує різницю між тим, що відноситься до чогось іншого (Ахілл і

© О. Луковина, 2022

¹ Асистент-професор філософії факультету мистецтв Нотінгемського університету. Захистив докторську дисертацію в Кембриджі 2012-го. Стажувався в університетах Гронінгена (2012-14) і Дарема (2014-16). Деякі його публікації: «Платонові абсолютні й відносні категорії в Софісті 255c14» [Duncombe 2012], «Іррефлексивність і Аристотелів силлогізм» [Duncombe 2014] та «Думка як внутрішнє мовлення в Платона й Аристотеля» [Duncombe 2016]. Змістово поєднавши праці з рецензованою тут книгою, Данкомб представляє її як підсумок багаторічної дослідницької діяльності.

² Далі посилання на [Duncombe 2020] подаються із наведенням номеру сторінки після скорочення р., у круглих дужках і без зазначення прізвища автора й року видання.

Гектор), і тим, що співвідносить речі (бути швидшим) (р. 3). Перших він називає «відносниками», *relatives*, не бажаючи вживати подекуди застосований іншими авторами лат. термін *relata*. Друге – відношенням, *relation* (*ibid.*).

На думку Данкомба, тема відносності в античних філософів досі не здобулася на належне висвітлення, а тому відзначена історико-філософською новизною (р. 1). Оскільки Данкомб пропонує нові дослідницькі підходи, його визнання оригінальності власної позиції (*ibid.*) є, на мою думку, цілком слушним. Данкомбова праця вагома, позаяк ТВ є підмурком багатьох тем античної філософії (*ibid.*). Проект має ще й іншу підставу значущості: зробивши ТВ предметом власної оповіді, Данкомб показує, які проблеми вплинули на різні визначення відносності й до яких засобів вдавалися філософи, щоби послабити цей вплив (*ibid.*).

1.1. Історико-філософські тези

Данкомб висуває декілька історико-філософських тез:

(1) античні концепції відносності, попри розбіжності поглядів тих чи тих філософів, постають як «близькоспоріднені члени сім'ї [members of a close family]» (р. 2; див. також р. 247), прихильні до доволі широкого, але цілком окресленого підходу – до теорії конститутивної відносності (*constitutive relativity*) (далі – ТКВ), найпоширенішої в античності (р. 20).

(2) філософія впливає на ТВ, підганяючи останню під загальні потреби кожного конкретного філософського вчення (рр. 2, 248);

(3) але водночас ТВ впливає на філософію (рр. 2, 249).

1.2. Філософські застороги

Водночас Данкомб робить декілька засторог: 1) він не є прибічником ТКВ (рр. 21, 250) і запропонував її саме як інтерпретаційний засіб (р. 21); 2) він не стверджує, що філософи впливали одне на одного, позаяк такі твердження надзвичайно складно обґрунтувати (рр. 21, 246).

1.3. Таксономізація інтерпретацій античних ТВ

Данкомб спромігся «таксономізувати інтерпретативні опції» щодо дослідження античної відносності (р. 20): 1) спроби скласти звіт про відносність без відношень: через проголошення відносних властивостей або пов'язаними, але онтологічно незалежними, або пов'язаними, але онтологічно взаємозалежними; 2) тлумачення відносності як змісту неповних предикатів (є найпоширенішою інтерпретативною опцією серед дослідників, яку Данкомб хоче спростувати); 3) розрізнення двох способів розуміти відносники: або як неконститутивні (тобто як просто носіїв відношення до чогось), або як конститутивні (див. нижче, п. 2.1). Власну позицію Данкомб формулює так: «антична відносність зазвичай передбачає певну версію конститутивних відносників».

1.4. Методологія і стилістика рецензованої праці

Данкомб поставив собі за мету утриматися від сьогоднішніх припущень «здорового глузду» про відносність (р. 246). Адже здоровий глузд, особливо філософський, не є для нас імпліцитним: ми його набуваємо під час занять філософією від інших філософів у межах визначеної філософської традиції (*ibid.*). Тому Данкомб прагнув визнати, що не всі нюанси визначення ТВ є спільними для нас і наших античних колег (р. 247). Для власної праці він обрав підхід ригористичної реконструкції філософських

аргументів, що спирається на логічні й технічні засоби, які виробили аналітичні філософи, зокрема числення логіки предикатів першого порядку (pp. 246-247, 252, 255). Це дозволило йому зрозуміти, що є філософськи слушним і які висновки є логічно необхідними (р. 247).

1.5. Зміст

Тут доречно навести зміст книги Данкомба, позаяк це проілюструє перелік тем і джерел, залучених до розгляду:

Розд. 1. Вступ (5)³.

Розд. 2. Конститутивна відносність у Платона (7).

Розд. 3. Відносність і відокремлення (separation) у теорії форм (7).

Розд. 4. Відносність і розподіл (partition) у «Політеї» IV (6).

Розд. 5. Відносність у «Категоріях» VII, «Топіці» й «Софістичних спростуваннях» (8).

Розд. 6. Арістотель про розрізнення між усіма і відносниками (7).

Розд. 7. Відносність в Арістотелевій «Метафізиці» V.15 (7).

Розд. 8. Відносність і незалежність в Арістотелевій праці «Про ідеї» (7).

Розд. 9. Стоїчна відносність (6).

Розд. 10. Відносність у стоїчній фізиці, метафізиці й етиці (7).

Розд. 11. Відносність проти догматизму в Секста Емпірика (5).

Розд. 12. Висновок (2).

2. Визначення конститутивної відносності, її формальні властивості та приклади

Щоби зрозуміти ТКВ, її інтерпретативний потенціал і її обмеження, я наводжу визначення конститутивної відносності та її властивостей. Далі я розгляну ТКВ на прикладі Секста Емпірика.

2.1. Визначення конститутивного відношення та його формальні властивості

Конститутивними відносниками (constitution) є такі, що для кожного α , α є відносником (relative), якщо й тільки якщо відношення між α і β конститує α (р. 12). Відповідно до цього підходу, бути братом комусь означає бути власне братом, а не поіменованим братом: бути братом комусь – це не те саме, що бути братом Паріса (р. 12-13). Тобто конститутивні підходи відрізняються від неконститутивних у випадку поіменованих індивідів (р. 13).

Винятковість (exclusivity): для всіх x і для деяких y , якщо x відноситься до y , то x відноситься лише до y (р. 16).

Взаємність (reciprocity): для всіх x і для деяких y , якщо x відноситься до y , то y відноситься до x (р. 17).

Оберненість (converse): на противагу кожному відношенню B існує відношення B^{-1} (ibid.).

Іновідносність (aliorelativity): для всіх x і для деяких y , якщо x відноситься до y , то x не є тотожним з y (р. 18).

Екзистенційна симетрія (existential symmetry): для всіх x і для деяких y , якщо x відноситься до y , то x існує тоді ж, коли існує y (р. 19).

³ У дужках я наводжу кількість параграфів, у числі яких також Вступ і Висновок, якщо вони наявні в даному розділі.

2.2. Застосування ТВ неопірроніками проти догматизму

Данкомб обстоює «концептуальне» прочитання Секста Емпірика (р. 229). Він відобуває такі властивості відношення зі Секстового визначення (ПВ VIII.162)⁴: 1) відношення сприймається у відношенні до чогось; 2) відношення сприймається у відношенні до чогось *іншого*; 3) щоби сприйняти відношення, потрібно також сприйняти його співвідношення (correlative) (ibid.). На ґрунті цих властивостей Данкомб визначає **концепт**: x є відношенням, а y є його співвідношенням, якщо й тільки якщо (i) не істинно ($x=y$); (ii) « Rxy » є частиною концепту « x » (ibid.).

Розгляньмо Секстів аргумент проти причини (НП III.5:26-7)⁵, який набуває чинності за припущення про *екзистенційну симетрію*, що його забезпечує концептуальна інтерпретація. Данкомб реконструює аргумент (р. 238):

1. Для всіх x і для деяких y , (якщо (x є причиною та y є здійсненістю), то Rxy). [Засновок]
2. Для всіх x і для деяких y , (якщо Rxy , то (x існує в t_n якщо і тільки якщо y існує в t_n)). [Засновок]
3. Для всіх x і для деяких y , (якщо Rxy , то (x сприймається разом з y)). [Засновок]
4. Для всіх x і для деяких y , (якщо (x є причиною та y є дією), то (x існує в $t_{m<n}$ та y існує в t_n)). [Засновок]
5. Отже, для всіх x і для деяких y , (якщо (x є причиною та y є дією), то не істинно, що (x існує в $t_{m<n}$ і y існує в t_n)). [3 2, 4]

Тобто «причиновість підпадає під відношення; відношення вимагає екзистенційної симетрії; екзистенційна симетрія вимагає, щоби причини співіснували з їхніми здійсненостями», що суперечить тому, що причини передують їхнім здійсненостям (ibid.). Насамперед звернімо увагу, що аргумент 3 не є логічно необхідним для висновку, але це не впливає на правильність аргументації (ibid.).

Однак відтворення аргументації без принципу екзистенційної симетрії робить аргументацію хибною: батько спричиняє народження сина ще до народження сина, тобто є істинним, що батько існує в $t_{m<n}$ і син існує в t_n , адже батько і син співвідносяться як причина і здійсненість (ibid.). Але за концептуального прочитання, яке вимагає екзистенційної симетрії, x існує саме як x , а не як *батько*, до настання миті існування *сина*: не істинно, що (*батько* існує в $t_{m<n}$ і *син* існує в t_n) (р. 239).

3. Висновок: антична філософія є філософією, тому для «філософської» звертності сучасної філософії щодо античної бракує підстав (Розд. 12)

Данкомб вважає свій проєкт філософським проєктом: «Антична філософія є філософією і вивчати античну філософію означає займатися філософією» (р. 246). Тому Данкомб не висуває цілковито історичних пояснень, але постійно доводить, що античні філософи мали підстави (reasons) для власних поглядів, себто він пропонує філософські пояснення доказів, які ми знаходимо в античних авторів (ibid.).

⁴ Тут і далі посилання здійснюється на грецький оригінал «Проти вчених» (ПВ) за виданням Роберта Грегга Бері [Sextus Empiricus 1933] із зазначенням номера книги (римська цифра) і пагінації за Бекером (арабська цифра після двокрапки).

⁵ Тут і далі посилання здійснюється на грецький оригінал «Нарисів пірронізму» (НП) за [Sextus Empiricus 1933] із зазначенням у круглих дужках номерів книги (римська цифра), параграфу (арабська цифра після крапки), а також додаткової пагінації Бекера (арабська цифра після двокрапки).

Воднораз він не вважає античні ТВ такими, що можуть бути потрактовувані винятково з історичного погляду (рр. 246, 256). Адже вони можуть і мають розглядатися разом із сучасними концепціями ТВ, позаяк «обмеження Арістотеля є концептуальним, а не формальним» (р. 253). За Данкомбом, філософи «часто думали, що їхні античні колеги: або не мали ТВ; або мали погляди на ТВ, занадто безнадійно й очевидно заплутані, щоб їх можна було вважати теорією; або мали теорію, яка є тривіальним варіантом теорії двадцять першого століття» (р. 255). Але Данкомб показав, що античні філософи: 1) мали 2) власні 3) теорії відносності, які можна чітко сформулювати і які не були тривіальним варіантом сучасної нам теорії відносності. Якщо давні філософи в чомусь помилялися, їхній внесок у теорію відносності від того не стає менш цінним (рр. 2, 255-256).

Філософія, будучи конституційованою відповідно до ТВ, зазнавала її впливу. Воднораз ТВ, зазнаючи впливу філософських проблем, розвивалася відповідно до потреб філософії. Таким чином античні філософія і логіка взаємодіяли, утворюючи власне античний філософський ландшафт, де найпоширенішою була ТКВ (рр. 2, 20, 247-249).

Заняття античною філософією є заняттям філософією і заняття сучасною філософією є заняттям філософією. Отже, за Данкомбом, заняття античною філософією є не менш вагомим порівняно зі заняттям сучасною філософією, адже й антична, і сучасна філософія є філософіями. Тому сучасна «філософська» зверхність щодо античності безпідставна (р. 255).

3.1. Критика ТКВ: голова коня

Данкомб не дотримується ТКВ і нам не радить (рр. 21, 250, 254), адже ТКВ має незрозумілі вади (*ibid.*). Він пропонує її лише як інтерпретативний засіб.

ТВ має задовольняти важливу вимогу: одна й та ж річ повинна мати можливість відноситися до кількох речей воднораз (р. 251). ТКВ цю вимогу не задовольняє (*ibid.*).

Згідно з висловлюванням Де Моргана, «уся логіка Арістотеля не дозволяє нам із факту, що кінь є твариною, висновувати, що голова коня є головою тварини» (*ibid.*). Хоча Де Морган має рацію (р. 252), але це не означає, що силогістику не можна розвинути так, щоби вона могла розв'язувати аргументи, які включають у себе відношення (як це зробив, наприклад, Вільям Окам (р. 252, п. 5)). Адже «обмеження Арістотеля є концептуальним, а не формальним» (р. 253). Тобто Арістотель має формальне логічне правило, щоби обґрунтувати (*validate*) висновок Де Моргана про голову коня, але не має концепту відносності, який би дозволив розглядати голови, тварин і коней як відносники одне до одного (*ibid.*). Хибою ТКВ є те, що вона не дозволяє речі відноситися більше, ніж до однієї речі (рр. 253-254). Відтак ТКВ не дозволяє голові відноситися до коня, який є твариною, і воднораз відноситися до тварини (р. 254).

ТКВ не дозволяє пояснити, чому аргументи Де Моргана є правильними (*ibid.*). Тож хоча, наприклад, Гален помітив вади ТКВ раніше за Де Моргана, він мав концептуальні ресурси, що дозволяли лише помітити ці вади, а не розв'язати їх (*ibid.*). Лише після Фреге нам стали доступними концептуальні ресурси, які дають зрозуміти підставовість аргументів Де Моргана (р. 254), а відтак і специфіку того, якими саме були проблеми античної філософії. Це може бути доброю ілюстрацією того, який масив інтелектуальних проблем порушили наші античні попередники, якщо лише зараз ми починаємо їх розуміти. Зрештою, історія античної філософії від Платона до Секста Емпірика за тривалістю порівнянна з періодом від Томи Аквінського до Квайна (р. 2). Тому не дивно, що масив інтелектуальних проблем, порушених стародавніми греками,

живить філософію дотепер. Однак античні джерела здебільшого не збереглися, ті праці, що дійшли до нас, мають доволі чужу для сучасних філософів жанрову специфіку, тому їх читання сьогодні вимагає відповідальної інтерпретативної роботи (р. 246).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

- Duncombe, M. (2012). Plato's absolute and relative categories at Sophist 255c14. *Ancient Philosophy*, 32(1), 77-86. <https://doi.org/10.5840/ancientphil20123214>
- Duncombe, M. (2014). Irreflexivity and Aristotle's syllogisms. *The Philosophical Quarterly*, 64(256), 434-452. <https://doi.org/10.1093/pq/pqu016>
- Duncombe, M. (2016). Thought as Internal Speech in Plato and Aristotle. *Logical Analysis and History of Philosophy*, 19(1), 105-125. <https://doi.org/10.30965/26664275-01901008>
- Duncombe, M. (2020). *Ancient Relativity: Plato, Aristotle, Stoics, and Sceptics*. New York: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198846185.001.0001>
- Sextus Empiricus. (1933). *Outlines of Pyrrhonism*. (R. G. Bury, Ed.). Cambridge, Mass.: Harvard UP. https://doi.org/10.4159/DLCL.sextus_empiricus-outlines_pyrrhonism.1933

Одержано / Received 11.04.2022

Oleksandr Lukovyna

Family of Ancient Theories of Relativity. Duncombe, M. (2020). *Ancient Relativity: Plato, Aristotle, Stoics, and Sceptics*. New York: Oxford UP.

Review of Duncombe, M. (2020). *Ancient Relativity: Plato, Aristotle, Stoics, and Sceptics*. New York: Oxford UP.

Oleksandr Lukovyna

Сім'я античних теорій відносності. Duncombe, M. (2020). *Ancient Relativity: Plato, Aristotle, Stoics, and Sceptics*. New York: Oxford UP.

Огляд книги Duncombe, M. (2020). *Ancient Relativity: Plato, Aristotle, Stoics, and Sceptics*. New York: Oxford UP.

Oleksandr Lukovyna, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Oleksandr Lukovyna, студент філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: oleksandrlukovyna@gmail.com
